

DEN LÆRDE SKOLE I DANMARK FRA REFORMATIONEN TIL CA. 1640

med særligt henblik på lærernes forhold.

Af Carl E. Jørgensen.

Indledning.

Hensigten med nærværende afhandling er at belyse en lang række forhold vedrørende den latinske skole og dens lærere i det første århundrede efter reformationen. Da flere af disse forhold ikke tidligere har været behandlet, har det nu og da været nødvendigt at tynde fremstillingen med talrige eksempler, ligesom henvisningernes antal er blevet meget stort.

De statistiske oplysninger om rektorerne hviler på rektorfortegnelser for alle landets lærde skoler. De er ikke fuldstændige, men rummer dog godt 800 navne. Listerne er udarbejdede med F. E. Hundrups rektorfortegnelser som grundlag, men oplysningerne er suppleret og korrigeret meget kraftigt (fx. ved hjælp af edsprotokoller, universitetsmatrিকler, behandlinger af enkelte skolers historie og forskellige arkivalier).

Det har været langt vanskeligere at få overblik over hørernes forhold. Som underordnet lærerpersonale har hørerne i høj grad unddraget sig kilderne. I omtale bliver de ofte blot kaldt »førstelektiehøreren«, »andenlektiehøreren« osv., og angives endelig navnet, er det eneste man ved om manden ofte netop kun dette. Helt elendigt er det for de mindste skolers vedkommende, men selv for så store skolers vedkommende som Viborg og Aalborg, kan F. E. Hundrup kun bringe oplysninger om henholdsvis 10 og 15 hørere fra den her behandlede periode. Alene fra Helsingør og Roskilde kendes et større antal af de underordnede lærere. Hørernes forhold har jeg derfor ikke kunnet belyse statistisk, men kun ved eksempler, som jeg har anset for typiske.

De mindre skoler i Skåne, Halland og Blekinge indgår ikke i undersøgelsen, hvorimod jeg har taget et vist hensyn til hovedskolerne i Lund og Malmø.

Lærernes økonomiske forhold.

I de urolige år omkring reformationen brød det danske skolevæsen sammen. Folk holdt op med at sende deres børn i skole, dels på grund af krigsbegivenhederne, dels fordi de gejstlige embeder, som skole-

undervisningen åbnede vejen til, ikke mere forekom så tillokkende som tidligere.

Regeringen havde imidlertid øjnene åbne for det uheldige i skolernes hensygnen, og allerede i kirkeordinansen pålagdes det superintendenterne og de lokale øvrigheder at sørge for, at skolerne »kom til sig igen«, og at klassernes antal forøgedes, så at der kunne opnås »mere og større øvelse for børnene, end der plejer«. I mange byer havde der ikke tidligere været skoler, men det bestemtes nu, at der skulle være en latinskole i hver købstad landet over. Det fremgår ikke af ordinansen, hvem der skulle bære de økonomiske byrder, der var forbundet med oprettelsen af disse nye skoler, men bevarede aktstykker viser, at det blev byerne selv.

I 1551 beordredes det således magistralerne i Nykøbing S, Vordingborg, Præstø og Ringsted »med det første at tilforordne et hus i byen til skole«, da kongen gennem superintendenten havde erfaret, at det endnu ikke var sket, og at børnene, »som ere der udi byen, løbe udi gaden og gøre skalkhed og vænnes til utugt¹⁾. Kongen viste sig dog meget villig til at hjælpe byerne, hvis de ikke selv magtede opgaven. Da borgerne i Grenaa anmodede om hjælp til deres skole, fik de både skænket skolebygning og sikret faste årlige indtægter til skolemesteren²⁾. Også andre steder gav kongen større eller mindre tilskud til de nye skolebygninger. Det fandt som regel sted som en overdragelse af en fløj af et nedlagt kloster, en bygning, hørende til kirken, eller i et par tilfælde som sten fra en øde kirke³⁾. Også pengegaver blev givet til skolernes oprettelse⁴⁾.

For at bringe skolevæsenet på fode var det ikke tilstrækkeligt at få indrettet skolebygninger, men der måtte også sikres lærerne et passende honorar for deres arbejde. Også denne byrde blev til en vis grad pålagt borgerne. Skolerne skulle bevare de indtægter, de havde haft i den katolske tid, og for lærernes vedkommende betød dette, at de skulle lønnes gennem skolepenge. Herom vidner udkastet til Chr. II's lov for landet. (Bestemmelserne kom ikke med i den endelige lov, sikkert fordi der skulle udsendes en særlig skolelov.) Kun til domskolernes lærere synes der at have været henlagt indtægter af gejstligt gods, mens skolepengene i de mindre byer blev suppleret med »rektorpenge«, fri kost og bolig. Egentlige vidnesbyrd herom haves ganske vist ikke, men sandsynligheden taler derfor, da disse indtægtskilder træffes allerede i de første år efter reformationen.

¹⁾ Kancelliets Brevbøger (K. B.), 13. 7. 1551.

²⁾ K. B. 9. 12. 1553, H. F. Rørdam: Danske Kirkelove (Rørd.), I 426—27, 456.

³⁾ Således i Svendborg, Odense, Hjørring, Slagelse, Aalborg og Skælskør: Danske Kancelliregistranter (D. K.), 4. 11. 1541, 12. 11. 1541, 24. 5. 1549, Rørd. I, 313, K. B. 21. 7. 1554, 23. 7. 1557.

⁴⁾ Således i Thisted, Rørd. I, 288 f.

Omkring 1520 var lærernes løn sikkert ussel i de fleste byer. Chr. II's lov for landet ønskede forbedringer gennem henlæggelse af vikarier o. lign. til lærerne og henstillede til bisperne, at de snarest muligt traf anordninger til, at dette kunne gennemføres. Ved reformationen genoptoges disse tanker. Melancthon selv foreslog det samme, og i 1536 opfordrede Johs. Bugenhagen Chr. III til at anvende en del af det inddragne kirkegods til skolevæsenets bedste. I kirkeordinansen lovede kongen da også at »hjælpe til«, hvis der noget steds skulle mangle de fornødne midler til at lønne lærerne med.

Løsningen af den omfattende opgave at få lønningsspørgsmålet bragt i orden overdrog kongen til at begynde med til superintendenterne og stiftslensmændene, således at han selv kun skulle stadfæste de bestemmelser, disse mænd traf⁵⁾. Det er naturligt nok, at det blev superintendenter og stiftslensmænd, der skulle fastsætte lønnen. De første var lærernes overordnede, og de sidste havde fået overdraget bestyrelsen af det inddragne kirkegods, altså netop det gods, hvoraf lærerlønnen eventuelt skulle suppleres.

Da der i efteråret 1540 blev afholdt bispemøde i København, benyttede kongen lejligheden til at få en redegørelse for de økonomiske forhold i de enkelte stifter⁶⁾. På dette tidspunkt havde man kun i få byer truffet bestemmelse om lærernes fremtidige løn. Med sikkerhed vides det kun at være sket i Malmø, Ribe og Aalborg⁷⁾; skolerne i de andre byer synes derimod at være blevet forsømt.

Som følge af de nedslående oplysninger, bisperne var fremkommet med, opfordrede kongen i den følgende tid stiftslensmændene til at opfylde de pligter, de havde over for gejstligheden, herunder også latin-skolernes lærere⁸⁾. Hvorledes henlæggelsen af løn til embederne rent praktisk skulle ske, fremgår både af recessen af 1540 og af brevene til lensmændene: Superintendenten og stiftslensmænd skulle drage fra købstad til købstad og i overværelse af præster, borgmestre og råd registrere det gejstlige gods, der »ingen ret arving er til«, sælge det til borgerne og fordele renter og jordskyldsafgifter mellem de gejstlige embeder i byen. Forinden blev de hidtidige lønninger utvivlsomt kontrollerede, og de afgifter, der af borgerne skulle betales til præster og lærere, fastsat.

Efter disse retningslinier blev lærerembederne forsynede med ind-

⁵⁾ Kirkeordinansen, Rørd. I, 111. Chr. III's tredje københavnske reces, sst. I 165.

⁶⁾ Rørd. I 160.

⁷⁾ S. Schartau: Malmö högre allmänne läroverk (Schartau), 117—118, D. K. 9. 5. 1539, Rørd. I, 163.

⁸⁾ 1540 rettes opfordring til lensmændene over Odense og Viborg stifter (Rørd. I 160—64), 1541 til Sjællands stift, Aarhus stift og Skåne (Rørd. I, 177—78, Danske Magazin (D. Mag.), 3 VI 292, Kirkehistoriske Samlinger (Kh. Sl.) 2 II 719—20).

tægter. Det vides således, at superintendenten over Fyns stift og lensmændene på Næsbyhoved og Nyborg den 25. 1. 1541 opholdt sig i Svendborg og sammen med borgerskabet her afgjorde, hvordan byens kirke- og skolefunktionærer skulle lønnes⁹⁾. Få dage senere, 1. 2., forhandlede de samme tre mænd på lignende vis i Odense¹⁰⁾, og endnu i 1550 anvendtes samme fremgangsmåde på Bornholm, da skolen i Rønne skulle genoprettes¹¹⁾.

I de første år efter reformationen fik lærerne for en stor del deres løn udbetalt i klingende mønt. Såvel skolepenge og rektorpenge som jordskyldsafgifter blev erlagt i penge, men netop i disse år begyndte de uheldige økonomiske følger af Amerikas opdagelse at få betydning i Danmark. De store mængder sølv, der blev ført til Europa, bevirkede, at sølvets værdi faldt voldsomt. W. Scharlings undersøgelser heraf har vist, at sølvet alene i anden trediedel af det 16. årh. mistede halvdelen af sin købekraft. Dette var selvfølgelig en meget alvorlig sag for de »fastlønnede« lærere. Det kan ikke undre, at de beklagede sig, og regeringen måtte inden længe tage fat på en omfattende regulering af lærernes løn. Arbejdet hermed kom i gang i begyndelsen af 1550'erne, og de indtægter, der nu kom lærerne til gode, var af en sådan art, at deres værdi var mere stabil. De bestod først og fremmest af tiendeafgifter, opgjort i korn, kød, smør, æg osv. Den tiende, der i denne forbindelse er tale om, var naturligvis kongetienden, og det er forståeligt, at regeringen nøje måtte have rede på, hvordan disse tiendeafgifter anvendtes. Mens biskoper og lensmænd tidligere havde haft frie hænder i spørgsmålet om fastsættelse af løn, ønskede regeringen fra 1550'ernes begyndelse blot, at eventuelle forslag til forbedringer skulle indsendes, så at kongen selv kunne træde hjælpende til, hvor det fandtes påkrævet. Den ændrede praksis fremgår af alle visitatsopfordringer¹²⁾.

Disse opfordringer til visitats havde omfattende lønreguleringer til følge. Alene i den sidste måned før kongens død udsendtes der gavebreve til ikke mindre end 12 skoler. Det er værd at bemærke, at 9 af disse 12 breve tjente til at forbedre hørernes kår. Fra tidligere tid vides hørerne kun at have modtaget gavebreve få steder¹³⁾.

Den håndfæstning, som Fr. II ved sin tronbestigelse måtte underskrive, indledtes med en paragraf, der blandt andet forpligtede kongen

⁹⁾ Rørd. I, 171.

¹⁰⁾ Rørd. I, 173.

¹¹⁾ Bornholmske Samlinger (B. Sl.) VII, 59 f.

¹²⁾ Rørd. I, 331—32, 389—90, Kh. Sl. 2 III 326—28.

¹³⁾ Ribe (D. K. 29. 5. 1547 og 10. 8. 1548), København (K. B. 8. 11. 1554). Slagelse, Skælskør og Helsingør (Rørd. I, 435—36, 438), samt Aarhus (K. B. ca. 1. 12. 1555). Denne sidste indtægt var meget ringe (12 skilling), og allerede 1558 anføres det, at »der er ingen rente tillagt til locaternes (dvs. hørernes) ophold udi Aarhus skole« (Rørd. I, 540). Se endvidere ekskurs 1.

til at fortsætte faderens arbejde med at sørge for, at skolerne fik gode lærere og disse forsvarlige indtægter (velsagtens Johan Friis's fortjeneste). I de følgende år fik da også en hel del skoler tillagt indtægter, men det skete uden fast plan: Regeringen skred ind, når der lød særlig voldsomme klager, men samlede forsøg på at forbedre lærerlønnen ophørte, og først gennem den store skolereform 1739-40 blev lærernes indtægter igen regulerede over hele riget.

Angående regeringens arbejde med at ordne lærerembedernes løn står blot tilbage at nævne, at da der 1616-18 oprettedes konrektorater i Roskilde, Lund, København, Odense og Aarhus, blev disse embeder forsynede med indtægter af samme art som rektoraterne.

De indtægter, der har været tale om i det foregående, har alle været knyttet til embederne. Det bør også omtales, at kongen undertiden forundte enkelte lærere særlige indtægter. Disse hørte således ikke til embedet, men fulgte med manden, når han forlod det. Ved nogle af de største skoler blev det dog næsten en fast regel, at skolemestrene efter at have virket en kort tid, blev forlenet med et kannikedømme, præbende el. lign. Dette var således tilfældet i Lund, hvor der 1561, 1565, 1573, 1576, 1583, 1588, 1590, 1601 og 1608 blev stillet kannikedømmer (el. vikarier) til rådighed for skolemestrene¹⁴). Et sådant kannikedømme var en stor indtægtskilde og kunne i Lund medføre en årlig indkomst på 130 tdr. korn, 12 får, 12 gæs, 24 høns, 12 tdr. mel, 350 kg smør, 20 læs ved samt 30-50 rdl. i mønt¹⁵).

I gennemgangen af lærernes øvrige indtægtskilder vil det være naturligt at begynde med den eneste, der før reformationen synes anvendt i alle skoler: skolepenge, også kaldet skolegæld, skoleleje, tamperpenge m. m. Chr. II's lov for landet fastslog, at skolemesteren fire gange om året havde ret til at indkræve 3 skilling af hver elev. De to skilling skulle han selv have, mens hørerne skulle have een. Efter reformationen skete der visse ændringer i skolepengenes størrelse og fordeling. I Ribe bestemte kongen 1554, at rektoren skulle oppebære 20 rhinske gylden af sognepræsten i Dalum om året mod ikke at kræve skolepenge af de fattigste disciple¹⁶). De mere velstående betalte stadig 16 album til skolemesteren og 8 til deres hører¹⁷). I Aalborg var der ikke fastsat nogen betaling for undervisningen, men mere velstående elever betalte en frivillig gave, der både kom rektoren og hørerne tilgode¹⁸). I Skagen betalte de, der læste latin, 2 mark om året, mens de der læste dansk, be-

¹⁴) K. B.

¹⁵) Ur Lunds Katedralskolas historia (1937), 102.

¹⁶) K. B. 25. 5. 1554.

¹⁷) B. Kornerup: Ribe Katedralskoles Historie (Kornerup: Ribe), I, 234 f.

¹⁸) K. Galster: Aalborg Katedralskole (Galster: Aalborg), 29, 33.

talte 1 daler halvårlig¹⁹). Mange andre steder ved man, at skolepenge blev betalt af et større eller mindre antal disciple, og kun få steder optræder denne indtægt ikke i regnskaberne.

En anden af de indtægter, der træffes på et tidligt tidspunkt, er »rektorpenge«, også kaldet »degnepenge«, idet den opfattedes som honorar for lærernes funktion som degn i byen. Nogle steder betaltes et par skilling pr. ildsted²⁰), andre steder betalte enlige 2 sk, ægtepar 4 sk halvårlig²¹). Skulle både rektor og en hører have del i pengene, skiftedes de til at indkassere dem. Indtægten kendes ved hovedparten af skolerne, men borgerne sløse mere og mere med betalingen, så dens betydning svandt væsentligt ind.

De her omtalte degnepenge må ikke forveksles med »degnerenten«. Hovedparten af landets lærere havde til deres embede knyttet embedet som degn i en eller flere landsbyer og fik den dertil hørende løn, degnerenten, udbetalt i naturalier. Af flere grunde kunne lærerne ikke altid selv passe degnetjenesten; dels kunne sognene ligge langt fra skolen, dels kunne en enkelt lærer godt have henlagt flere kald til sit underhold. Normalt holdtes der derfor »evige substitutter«, der måtte nøjes med en del af den egentlige degneløn. Selv hvor der var en selvstændig degn i sognet, skulle skolen have en afgift. I 1574 var dette blevet indført på Lolland²²), og Chr. Vs Danske Lov fastslog for hele landet, at en femtedel af sædedegnenes kornindkomst skulle afstås til skolerne.

Lærerne måtte påtage sig andre opgaver i kirkens tjeneste end degnearbejdet. En del hørere var tillige klokkere²³), og i byer som Hjørring, Skagen, Holstebro, Nakskov og Ærøskøbing var rektorerne normalt kapellaner. Da sognepræsten i Grenå i 1639 tvivlede om, at kapellan- og rektorembudet måtte forenes, vidnede en del borgere på bytinget, at kapellanerne »for deres løns ringheds skyld og for borgernes og bøndernes ringe brugs skyld – som ej kunne tåle flere at underholde – bestandig tillige havde været latinsk skolemester«²⁴). Enkelte steder kunne der til et lærerembede være knyttet stillingen som sognepræst i et nærliggende landsogn, således var rektoren i Malmø længe sognepræst i Hyllie sogn, rektoren i Vejle i Vindinge sogn, og konrektoren i Aarhus i Aaby-Hasle. Sådanne sognekalds indtægter var altid små; i Vejle måtte rektoren endog fortsætte med at indtage sin kost hos borger-skabet²⁵).

¹⁹) C. Klitgaard: Skagen Bys Historie (Klitgaard: Skagen), 546.

²⁰) fx. i Lemvig, Hardsyssels Aarbog 1919, 53.

²¹) fx. i Nyk. F., J. Løllesgaard: Nykøbing Katedralskoles Historie (Løllesgaard), 25.

²²) Historisk Tidsskrift (H. T.), 2 V 137.

²³) fx. i Faaborg, Svendborg Amt 1920, 138, og Nyk. F., Løllesgaard 82.

²⁴) C. Svenstrup: Grenaa Bys Historie, I 250—51.

²⁵) Vejle Amts Aarbog (V. A. A.), 1910, 164.

Også verdslige bierhverv kunne lærerne have. I de mindre fynske byer anvendte man dem til byskrivere, indtil kongen i 1561 forbød det, da han frygtede, at det ville gå ud over deres arbejde i skolen²⁶⁾. I Skagen var skolemesteren 1555–80 tillige byskriver²⁷⁾, og ligeledes i Kalundborg virkede lærere som skrivere²⁸⁾.

For disciplenes medvirken som kor ved kirkelige handlinger som dåb, bryllup og begravelse fandtes der i hver by regler for honorarets størrelse. Dette afhang af mange ting: Hvor mange kirkeklokker, der skulle ringes med, hvor mange af skolens klasser, der deltog i sangen, og om der blev sunget på dansk eller latin; ved bryllup om dette stod i hjemmet eller kirken, og ved begravelse hvor graven var placeret. De penge, der blev tjent på denne måde, fik såvel disciple som lærere del i. Det samme gjaldt de penge, »discantpenge«, som skolens kor kunne indsamle, når de under ledelse af lærerne drog syngende gennem gaderne ved de store højtidere.

Når en elev blev optaget i skolen, måtte han betale »introduktionspenge«, og når han forlod den, kostede det et mindre beløb at få udstedt testimonium. Disse penge tilfaldt rektor selv.

Til forbedring af lønnen havde private undertiden stiftet legater, og i enkelte tilfælde måtte der af byen ydes væsentlige bidrag til lærerlønningerne. I Helsingør fik høreren løn af byen fra 1576, og da skolens lærerstab i tidens løb forøgedes med yderligere 4 hørere, lønnedes også de af byens kasse, da skolens egne indkomster ikke kunne slå til²⁹⁾. I Middelfart delte rektor og hører fra 1573 hvert år 50 rdl af byskatten i forholdet 2:1³⁰⁾, og i Bogense udbetalte magistraten omkr. 1600 skolemesteren 20 daler årligt³¹⁾. I Aalborg pålagdes det 1621 borgmestere og råd at sørge for bedre indtægter til rektoratet. Her synes det, som om man pålagde enkelte borgere at udrede pengene, men da betalingen hurtigt svigtede, måtte kongen i stedet henlægge embedet tiendeindtægter³²⁾. Også bykirken kunne forpligtes til at støtte lærerne med faste årlige ydelser, således i Grenå fra 1558 og i Kolding fra 1562³³⁾.

Lærerne havde friholig, men som regel var den yderst primitivt indrettet. Normalt havde hørerne hver et lille værelse i skolebygningen til deres rådighed. Udstyret var spartansk. En inventarfortegnelse fra

²⁶⁾ K. B. 4. 4. 1561.

²⁷⁾ Klitgaard: Skagen, 545.

²⁸⁾ M. Mackeprang: Dansk Købstadsstyrelse til 1619, 126.

²⁹⁾ D. Mag. 3 II 201, 203, M. C. Arnholtz: Bidrag til Byen Helsingørs Historie (Arnholtz), 9, 26.

³⁰⁾ K. B. 17. 10. 1573.

³¹⁾ K. B. 31. 1. 1604.

³²⁾ K. B. 7. 5. 1621, 4. 8. 1621, 17. 12. 1633, 1. 3. 1636, 19. 5. 1640 (livsbrev til rektor Ægidesen, gavebrev til rektoratet på samme indtægt 1648, F. E. Hundrup: Lærerstandens ved Aalborg Katedralskole (Hundrup: Aalborg), I, 8–9).

³³⁾ K. B. 9. 12. 1558. J. J. Fyhn: Efterretninger om Kjøbstaden Kolding, 1848, 139.

omkr. 1650 oplyser, hvad der fandtes på hørernes værelser i Næstved: Øverste hører havde »et gammelt bord, tvende gamle bænke«, mens nederste hører måtte nøjes med »en fyrskive, en fyrbænk med een fod, en anden med tvende skæve fødder«³⁴). Rektor (og konrektor) havde lidt mere plads, og i de største byer var der gerne tale om en særlig »rektorresidens«. I Næstved stod følgende inventar til rektors disposition: »en askeskive, en liden fyrskive, fire bænke af fyr, en vind-jernkakkellovn, et bogskab med 7 rum i studerekammeret, en fyrseng med fyrhimmel i sengkammeret«³⁵). Det brændsel, lærerne behøvede, synes de at have fået gratis³⁶).

Som den sidste lønningsform, der skal omtales her, står den frie kost. Det har formodentlig fra den første tid efter reformationen været skik, at lærerne fik gratis forplejning hos borgerne, og ret hurtigt har regeringen betragtet det som en pligt, der påhvilede dem. Ellers kunne kongebreve derom vel ikke være holdt i så strenge vendinger, som de er: I 1578 udsendte Fr. II et åbent brev, hvori han »strengeligen og alvorligen« befalede at skolemestre og hørere i de små købsteder på Fyn skulle »fange deres kost af borgerskabet udover den løn, de ellers har«³⁷). Fire år senere sendtes et lignende brev til Nykøbing M. og Thisted. Heraf fremgår det også, at det er »skik i andre små købstæder, at hørerne må have deres underhold hos borgerne«³⁷.

I et overmåde stort antal byer ved man, at lærerne havde fri kost. I Svendborg ordnedes det i 1586 på den måde, at rektoren fik kosten i St. Nicolai sogn, hvor *han* var degn, mens øverste hører fik i Frue sogn, hvor *han* var degn. I hvert af sognene udvalgte magistraten 7 mand, der skulle bespise lærerne een dag om ugen, hvert år skulle der vælges nye mænd³⁸). At det ikke var små måltider, der skulle serveres, fremgår fx. af reglementet om lærernes kost i Nyborg fra 1587: Rektor og de to hørere skulle have to måltider om dagen, hver gang 4 retter mad, steg mindst to gange om ugen, og 4 potter øl daglig³⁹). Det siger sig selv, at borgerne i det lange løb ikke var interesserede i de faste middagsgæster, og fra senere tid haves der eksempler på, at en rektor måtte søge medhold hos landsretten for at få sin kost⁴⁰).

I de større byer ordnedes det ofte sådan, at lærerne sammen med en del af eleverne skulle have fri forplejning på et kongeligt slot, på byens hospital el. lign. Lærerne kunne så også sørge for, at spisningen

³⁴) Præstø Amt 1920, 12.

³⁵) Således i hvert fald i Helsingør, Diplomatarium Helsingoranum, 128, og Kolding, K. B. 3. 7. 1639.

³⁶) K. B. 19. 7. 1578.

³⁷) K. B. 14. 12. 1582.

³⁸) Kh. Sl. 4 II 559—60.

³⁹) A. F. Mülertz: Historiske Efterretninger om Nyborg latinske Skole, 1821, 5—6.

⁴⁰) Det skete i Maribo 1679, C. C. Haugner: Maribo Historie II. 83.

foregik i ro og orden og føre kontrol med de øvelser i talefærdighed på latin, der ved samme lejlighed skulle finde sted. Sådanne ordninger indførtes i Odense, Aalborg, Helsingør, Ringsted, Slagelse, Nykøbing F og Randers⁴¹). I Nyborg fik de tre lærere oprindelig kosten på slottet, men da dette bortforlemedes på genant, måtte borgerne træde til som værtsfolk. Dette var de dog meget uvillige til, og kongen bevilgede derfor i 1587 sognepræsten en særlig indtægt mod, at han påtog sig opgaven. Dette faldt vel i borgernes smag, men til gengæld blev lærerne utilfredse. I 1597 gav de biskoppen til kende, at de ønskede at få kosten et andet sted på grund af »hustruens gnavenhed og den magre kost«⁴²). I Kolding skulle der udredes et fast beløb af kongens indtægter, og for dette skulle lærerne og en del elever tinges i kost hos en mand i byen⁴³). Borgernes manglende lyst til at servere mad for lærerpersonalet resulterede i, at den ene by efter den anden gik over til at udrede et bestemt beløb i stedet. I Nakskov skete det allerede 1573⁴⁴), i Slagelse derimod først omkring 1750⁴⁵).

Sammenfattende kan det siges, at lærerstanden foruden fri bolig og kost lønnedes gennem en lang række forskellige afgifter. Størst betydning fik de tiende- og jordskyldsafgifter, der af staten blev knyttet til embederne. Omfanget af indtægterne fra de omliggende degnekald var voksende, da stadig flere kald måtte svare afgifter til skolen, men til gengæld synes det som om skolepenge og rektorpenge tabte i betydning. De indtægter, lærerne havde gennem elevernes sang, var vistnok ganske betydelige, men efter en del kongelige forordninger i løbet af det 17. årh. om at iagttage mere sparsommelighed ved bryllupper, begravelser etc., mindskedes de beløb, skolen ved disse lejligheder kunne indtjene. Gebyrerne for ind- og udskrivning af elever var vist for små til at kunne indvirke på lønnens størrelse.

Lærerne opdelte gerne selv deres regnskaber i »visse« og »uvisse« indkomster. Som »uvisse« betegnedes de indtægter, der var afhængige af elevernes og borgernes antal, velstand og gavmildhed. De »visse« indtægter var mere stabile, men dog alligevel langt fra af samme størrelse fra år til år. Sædedegnene var altid meget utilbøjelige til at betale afgift til skolen, og mange gange måtte lærerne søge bistand hos retten

⁴¹) K. B. 30.10.1554, 10.12.1558, Rørd. II, 211 f. (jvf. H. de Hofman: Samling af Foundationer VII, 66—68), K. B. 28.7.1580, 22.12.1581, Lollsgaard 31, H. M. Flemmer: Historiske Efterretninger om Randers lærde Skole, 74. Derimod omtales det ikke, at skolemesteren i Aarhus deltog i elevernes bespisning, jfr. K. B. 6.12.1558, 5.5.1560, 25.8.1580, 14.11.1581, 12.4.1597.

⁴²) K. B. 6.11.1586, 8.6.1587, Jacob Madsens Visitatsbog, ved A. R. Idun (J. M.), 73, 77.

⁴³) K. B. 22.6.1580.

⁴⁴) H. T. 2 V 136.

⁴⁵) Sorø Amt 1930, 76.

for at få pengene. Værdien af de indkomster, der var fastsat i naturalier, afhang af kapitelstaksten for det pågældende år, men desuden kunne det ske, at noget af det gods, der var henlagt til et embede, kom til at ligge øde, dvs. at det ikke blev bortforpagtet, så lærerne mistede hele indtægten deraf. Disse indtægter blev iøvrigt ikke betalt til lærerne selv, men afregning fandt sted gennem magistraten, kirkevægerne, lensmanden, biskoppen eller kapitlet. At disse forskellige mennesker ikke altid var lige ivrige for at udbetale lærerne deres løn, fremgår fx. af et åbent brev fra 1560, hvori kongen befalede borgmestre og råd i de fynske byer ikke at forholde »skoletjenerne« deres indtægt, men udbetale både de visse og de uvisse indtægter og aflægge regnskab⁴⁶).

Det kunne også ske, at lærere på grund af særlig dårlige forhold, særlig popularitet eller særlig dygtighed fik »personlige tillæg«, af byen i form af et pengebeløb⁴⁷), af staten i form af skattefrihed eller overdragelse af et præbende, en tiendeindtægt el. lign.⁴⁸). Hyppigt bevilgede kongen endvidere indtægter til lærere med det formål, at de skulle foretage studierejser i udlandet⁴⁹).

De usikre økonomiske forhold, som lærerne levede under, kunne resultere i, at en skoles rektor et år tjente mindre end de underordnede lærere. I 1574 var det tilfældet i Nakskov⁵⁰), og så sent som omkring 1740 var konrektorernes løn i Aarhus og Ribe betydeligt større end rektorernes, da dele af disses jordegods lå øde⁵¹).

Disse forskellige omstændigheder i forbindelse med kildernes utilstrækkelighed umuliggør en angivelse af lønningernes absolutte størrelse, men ad en anden vej kan man derimod til en vis grad slutte sig til deres størrelse i forhold til hinanden og fx. i forhold til sognepræstens løn.

Regeringens svigtende interesse for skolesager i tiden fremover resulterede bl. a. i, at lærernes løn ikke ændredes væsentligt før ved den store skolereduktion i 1740. Til brug for denne gjorde bisperne indberetninger om skolernes økonomi, og flere af disse findes endnu⁵²). Oplysningerne heri viser, at en rektor i løn fik det 2–3 dobbelte af en hører ved samme skole, og med et vist forbehold kan en rektorgage i en mindre by ligestilles med en hørergage i en stiftsby. Jeg vil formode, at dette også gjaldt i den her omtalte periode. Rimeligheden heraf understreges dels af, at de uddannelsesmæssige krav til stiftsskolernes hørere og de

⁴⁶) K. B. 8. 9. 1560, jvf. 14. 8. 1566.

⁴⁷) fx. i Helsingør 1586–87, Kh. Sl. 3 IV 330, jvf. D. Mag. 3. II 203.

⁴⁸) Talrige eksempler i K. B.

⁴⁹) K. B. 27. 4. 1574, 4. 3. 1576, 28. 5. 1581, 19. 10. 1584, 11. 7. 1587, 12. 11. 1588, 12. 12. 1622, 20. 7. 1633.

⁵⁰) H. T. 2 V 137.

⁵¹) Hdskr. Gl. Kgl. Sl. 1073, fol.

andre skolers rektorer var ens, dels af et par konkrete eksempler: Den vigtigste indtægtskilde for lærerne i Middelfart, 50 rdl. af byskatten, deltes i forholdet 2:1 til rektor og hører⁵²⁾, og i Malmø fik rektorerne i de nærmeste år efter reformationen 100 mark årligt, mens hørerne fik 50⁵³⁾.

Mens de ovenforstående angivelser fremsættes med et vist forbehold, kan i hvert fald een ting siges med sikkerhed: Lønnen var meget ringe. I Malmø var lønnen til rektoren og hver af hørerne henholdsvis 1/5 og 1/10 af sognepræstens løn⁵⁴⁾. I Helsingør fik sognepræsten 10–12 gange mere end hørerne⁵⁵⁾, og i Middelfart fik kapellanen lige så meget af byskatten som rektor og hører tilsammen.

Rektorembederne i de store byer blev efterhånden nogenlunde aflønnet, men i de andre byer var de økonomiske forhold slette, i Nykøbing M måtte hørerembederne endog stå ledige halve år ad gangen af den grund⁵⁶⁾. Talrige gange klagede lærerne deres nød, og talrige gange gjorde bisper og lensmænd i deres indberetninger opmærksom på, at lønningerne burde reguleres. Dette blev der også taget til orde for, da der i 1631 var tale om en revision af kirkeordinansen. I et forslag til en tillægsbestemmelse anførtes det, at lærernes løn burde suppleres af lensindtægterne, så at skolemestrene ialt fik mindst 100 rdl og hørerne 90 rdl årligt⁵⁶⁾. Lige så lidt som selve revisionen blev denne bestemmelse ført ud i praksis.

Når lærerne blev lønnet så usselt, som de blev, kunne man forvente, at det fik uheldige konsekvenser på en eller anden måde for skolevæsenet som helhed. I de nærmest følgende afsnit skal jeg søge at påvise disse konsekvensers art og omfang.

Lærernes funktionstid.

Det var en direkte følge af de slette økonomiske forhold, at lærerne så hurtigt det lod sig gøre søgte andre embeder. I Middelfart opgav rektor Jesper Madsen sin stilling år 1600, da han var utilfreds med sine indtægter¹⁾; året efter skete det samme i Assens, da rektor Niels Pedersen

⁵²⁾ K. B. 17. 10. 1573.

⁵³⁾ I regnskabsprotokollen fra 1538 angives det, at hver af hørerne ligesom rektor skulle have 100 rdl., men regnskaberne fra de flg. år viser, at hørerne sædvanligvis fik 50 rdl., øverste hører dog noget mere, Kh. Sl. 2 II 217—18, jvf. Schartau 118, note 10.

⁵⁴⁾ Ca. 1610: Sognepræsten ca. 450 mark, hørerne 40, 40 og 32 mk. (M. Mackeprang: Dansk Købstadsstyrelse, 270). Ca. 1630: Sognepræsten ca. 200 rdl., hørerne 16, 16, 12 og 9 rdl. (Arnholtz, 9).

⁵⁵⁾ Chr. V. Christensen, Nykøbing paa Mors, 268.

⁵⁶⁾ Kh. Sl. 3 II 117.

¹⁾ K. Sl. 3 V 493 f.

ikke kunne »nå sin løn«²⁾); og af et åbent brev til Viborg 1613 fremgår det, at »duelige personer på grund af den ringe løn ofte har måttet begive sig fra skoletjenesten«³⁾). Da der ofte var stor forskel på lærernes arbejdsplaner, var hyppige lærerskifter til stor gene for undervisningen. Undertiden krævede biskopperne derfor, idet de ansatte nye rektorer, at disse i mindst 3 år skulle lede den pågældende skole. Sådanne løfter toges dog ikke alt for højtideligt⁴⁾.

Ikke alene biskopperne, men også regeringen var opmærksom på ulemperne ved de hyppige rektorskifter. I Viborg henlagdes 1613 et kannedømme til rektorembedet i håb om, at det skulle gøre indehaverne mere stabile⁵⁾, men det blev ved håbet. Rektorskifter fandt stadig sted med stor hyppighed: 1615, 1617, 1625, 1626, 1631 og 1634 (kun to døde i embedet).

Første gang, der i større almindelighed ytres utilfredshed med de korte funktionstider, er i 1632. I den grundige undervisningsplan, der udsendtes dette år, anførtes det, at det ville være til den største nytte for skolevæsenet, hvis rektorerne ved de store skoler blev ansatte på livstid, for at disciplene ikke skulle »forstyrres og sættes tilbage ved hyppige skifter«⁵⁾.

En undersøgelse af rektorernes funktionstid giver følgende resultat:

Funktionstid	Antal rektorer	pCt. af samtl. rektorer
1 år	142	26
2 år	107	20
3 år	73	14
4 år	58	11
5 år	45	8
6 år	29	5
7 år	14	3
8 år	17	3
9 år	12	2
10 år	5	1
over 10 år	34	6

Det har været muligt i undersøgelsen at inddrage 536 rektorer med en samlet funktionstid på op imod 2300 år. Der kan ikke være nogen tvivl om, at resultatet er pålideligt. Hyppigst fungerede rektorerne altså kun i et enkelt år, og så godt som halvdelen i hvert fald ikke over to. Man

²⁾ J. M. 308.

³⁾ K. B. 3. 4. 1613.

⁴⁾ Se fx. Kh. Sl. 3 II 741, Lollesgaard 52—53, J. E. Rietz: Skånska skolväsendets historia (Rietz), 368—369.

⁵⁾ Rietz 652.

må indrømme, at biskoppernes beskedne ønsker om at beholde lærerne i det mindste i tre år ikke var ubegrundede.

Et ganske ringe antal forblev i stillingen i over ti år, og særlige forhold har utvivlsomt spillet ind for deres vedkommende. Ved stiftsbyernes skoler kunne det ske, at de ventede på, at et embede ved domkirken skulle blive ledigt. Dette var tilfældet for rektorerne Peder Hegelund i Ribe (1569–80) og Hans Pedersen Horsens i Aarhus (1590–1602). De havde begge kort efter deres ansættelse fået ekspektancebrev på kannikedomme og vikarie ved domkirkerne⁶⁾ og blev efter deres rektor-tid teologiske lektorer her. Et par andre, som Hans Ægidesen i Aalborg (1631–53) og Niels Aars i Viborg (1634–72) må derimod betegnes som forløbere for den følgende tid, da stiftsskolernes rektorer normalt opfattede deres embeder som virkelige livsstillinger, hvor de forblev til død eller entledigelse.

For de små byers vedkommende må det specielt fremhæves, at en lærers videre løbebane i høj grad blev generet, dersom han indlod sig på ægteskab. Lærerne fortsatte som regel deres karriere med at blive sognepræst, men da der ikke fandtes nogen effektiv pensionsordning, skulle man i talrige tilfælde forpligte sig til at ægte enken efter den tidligere sognepræst for at få embedet.

Et særligt oplysende eksempel haves fra Vejle, hvor Søren Givskov ved sin ansættelse som rektor i 1608 måtte love ikke at gifte sig. Han trodsede imidlertid forbudet, giftede sig med en borgmesterdatter og fik fem børn. Resultatet heraf blev, at han til sin død måtte forblive i det fattige rektorembede i byen. At grunden til hans forbliven virkelig var hans ægteskab, fremgår af et brev fra biskop Iver Hemmet til borgmesteren i Vejle. Borgmesteren ønskede, at den nye rektor skulle forpligte sig til at ægte Søren Givskovs enke, men dette modsatte biskoppen sig og begrundede det med, at borgmesteren selv vidste, »hvad vanskelighed, der findes hos sådanne personer, som ere gifte ved skolerne; de ere snart opslæbte i sådan stor trældom og kan ikke vel blive fremmet for deres giftermåls skyld, som vi har eksempel nok på udi Hr Søren, som sad udi 18 samfulde år og kunne ikke blive removeret for sådanne årsagers skyld, som vi ellers gerne ville«⁷⁾.

Iøvrigt var øvrigheden meget skeptisk over for, om en gift mand pålideligt kunne varetage unges opdragelse. Giftede en lærer sig kunne det derfor ske, at han blev sagt op. Således gik det 1584 i Hillerød, hvor Anders Vejle blev gift og derfor »samme skoletjeneste herefter ikke så bekvemmelig kan vare og forestå, som det sig bør«⁸⁾.

⁶⁾ K. B. 15. 3. 1573 og 7. 11. 1590.

⁷⁾ V. A. A. 1910, 165, Jyske Samlinger (J. Sl.) 4 IV 75—82.

⁸⁾ B. Kornerup: Frederiksborg Statsskoles Historie, 12.

De 42 konrektorer, der ansattes før 1640 afviger i spørgsmålet om funktionstid ikke fra rektorerne. En trediedel sad inde med embedet i kun eet år, ingen i 10 år eller derover.

Som der blev gjort rede for i indledningen, er oplysningerne om hørerne så sparsomme, at det ikke er muligt at foretage tilbundsgående undersøgelser for deres vedkommende. Kun fra Roskilde og Helsingør kendes der så mange, at der vil være rimelighed i at beregne deres gennemsnitlige funktionstid. Det viser sig, at hverken Roskildelærerne 1580–1640 eller Helsingørlærerne 1580–1620 virkede mere end tre år i gennemsnit⁹⁾. Det er sin egen sag at lade gennemsnittet fra blot to skoler gælde for den samlede hørerstand. På den ene side var deres indtægter væsentlig ringere end rektorernes, så de sikkert gjorde alt for at komme bort i en fart, men på den anden side var deres uddannelse rigtignok ikke så omfattende, så det voldte dem sikkert større vanskeligheder at blive forfremmet.

I forbindelse med hørernes funktionstid må endnu et forhold omtales. Hørerlønningerne ved samme skole afveg ikke meget fra hinanden, men det var dog sådan, at jo højere klasse man underviste, des mere fik man i løn. Af denne grund var det sædvane, at hvis fx. 3. lektiehøreren forlod sit embede, avancerede 1. og 2. lektiehørerne til at undervise henholdsvis 2. og 3. klasse, og en ny lærer til nederste klasse blev ansat. Dette betød, at selv om en lærer kun virkede et par år ved en skole, kunne han godt risikere flere gange at skifte klasse. Eleverne i flerårige lektier måtte følgelig ustandselig skifte lærer.

Det bør også omtales, at der fra en senere tid haves eksempler på, at hørerne forblev i deres embeder i talrige år¹⁰⁾. At sådanne mænd, for hvem hørerembedet blev en livsstilling, skulle have eksisteret allerede tidligere er meget sandsynligt. Det fremgår ikke direkte af kilderne, men det gjaldt sikkert Knud, der 1588 var hører i Nyborg, og om hvem Jacob Madsen i sin visitatsbog skriver »en gammel karl, duer ikke«, eller om den samtidige Jørgen i Svendborg, der af biskoppen fik omtrent samme vidnesbyrd¹¹⁾. Når sådanne hørere forblev i stillingerne, skyld-

⁹⁾ S. N. J. Bloch angiver a) — suppleret med Wibergs præstehistorie — ca. 90 hørere i Roskilde i perioden 1580—1640. Med en lærerstab på 5 hørere giver dette en gennemsnitlig funktionstid på 3,3 år. I Helsingør kendes i perioden 1580—1620 ca. 35 hørere b). Lærerstaben var 1576—91: 2, 1591—1617: 3 og 1617—1648: 4 hørere c). Også her bliver gennemsnittet 3,3 år. Da det imidlertid ikke er sikkert, at alle hørerne er kendt, er de anførte gennemsnitstal de størst mulige.

a) Bloch: Bidrag til Roskilde Domscoles Historie, 1842—46 (Bloch).

b) Kh. Sl. 3 IV 350—57.

c) Laurits Pedersen: Helsingør i Sundtoldstiden, II 268b.

¹⁰⁾ Fx. Rasmus Madsen, hører i Nyk. F. 1646—82, Løllesgaard 91—92, og Peder Ulf, hører i Roskilde 1664—1704 (Bloch, 1843, 38 og 1846, 12).

¹¹⁾ J. M. 73, 187.

tes det i senere tid, at de manglede uddannelse, der berettigede dem til advancement, ikke alene til kirkestillinger, men endog således, at de kun kom til at undervise skolens yngste elever. Karakteristisk nok var de to gamle hørere, Jacob Madsen omtaler, begge lærere i nederste klasse.

Endelig skal det bemærkes, at regeringen flere gange støttede lærere, der havde virket i lange årrækker. Var de endnu ikke »udarbejdede«, blev de hjulpet til et præstekald; aldrende eller svagelige mænd kunne derimod få et vellønnet degnekald, afgift af omegnens kirker eller skattefrihed¹²⁾. Ikke alene rektorer, men også hørere kunne få støtte på denne måde¹³⁾.

Lærernes kvalifikationer.

De krav, der i kirkeordinansen blev stillet til lærernes uddannelse, var meget ubestemte. Det anførtes blot, at de skulle være »duelige og bekvemme forstandere«. På Antvorskovsynoden 1546 præciseredes kravene nøjere: Rektorer for skoler med fem lektier skulle være magistre, de fire hørere her samt landets øvrige rektorer skulle have taget baccalaurgraden. Til hørerne ved de små skoler stilledes der ingen krav. Man så i øjnene, at de dårlige økonomiske forhold ved disse skoler forhindrede en undervisning så omfattende som oprindeligt planlagt og ændrede reglementet således, at læsningen i skolernes nederste klasser kunne forestås af nybagte studenter eller i nødstilfælde af nogle af de ældste elever. Disse bestemmelser om lærernes uddannelse stod ved magt indtil 1604.

I det første halve sekel efter reformationen træffes der ved latin-skolerne en lang række dygtige rektorer. Man kan med sikkerhed anføre en snes mænd, der alle såvel i deres rektortid som i deres følgende embeder udviste den største dygtighed. For småskolernes vedkommende er kilderne for sparsomme til at give et tilfredsstillende billede af lærernes dygtighed, men at skolen i Vejle i talrige år blev ledet af den berømte Niels Bredal, viser dog, at man også her kunne træffe fortrinlige skolemestre.

De korte redegørelser for lærernes kvalifikationer, der indgår som led i de eksisterende oversigter over skolevæsenets historie, anfører ofte, at lærerstanden henimod det 16. århundredes slutning blev mere og mere uduelig. Denne påstand grunder sig i det væsentlige på et kongebrev fra 1594¹⁾. I dette beklagede kongen skolevæsenets slette tilstand og bebrejdede bisperne, at de, når et embede blev ledigt såvel i store som små

¹²⁾ Talrige eksempler i K. B.

¹³⁾ K. B. 22. 11. 1592, 5. 3. 1595, 27. 9. 1596, 10. 10. 1607, 18. 12. 1632 og 26. 5. 1640.

¹⁾ Rørd. II, 519—20.

skoler, ansatte lærere, der var »meget unge, ulærde, uforstandige og uduelige«. Det siger sig selv, at med et sådant grundlag kan en karakteristik af lærerne ikke blive særlig flatterende. Det synes ikke som om nogen har gjort forsøg på at undersøge, hvilke faktiske forhold de nævnte klagepunkter egentlig dækker over. En fuldt tilfredsstillende undersøgelse er det også vanskeligt at foretage, da kilderne til lærernes forhold for tiden før 1594 i høj grad er mangelfuld; i særdeleshed må tabet af den ældste universitetsmatrikel beklages: Det må også bemærkes, at universitetet netop i de foregående år kun sjældent havde foretaget magister- og baccalaurpromotioner. Magistergraden kunne i de foregående 20 år kun erhverves 1580, 1585, 1591 og 1593²⁾, og navnlig synes det, som om professorerne havde modvilje mod at tildele baccalaurtitler. De havde indtryk af, at når en student var blevet baccalaureus, henfaldt han til overmod og sløsedede med de videre studeringer³⁾. I slutningen af det 16. årh. foretoges promotioner sjældnere og sjældnere. I 1593 var det 9 år siden, at den sidste promotion havde fundet sted, og til sidst skete det kun, når kansleren direkte befalede det⁴⁾. Det må derfor ofte have været svært for biskopperne at finde folk med de krævede eksaminer, som var villige til at træde i skolens tjeneste.

Skal man søge at skabe sig et indtryk af omfanget af de misligheder, som kongen påtalte i 1594, må det have særlig betydning at få klarlagt, hvorledes rektorerne ved rigets hovedskoler var kvalificerede til deres stillinger. Hovedparten af studenterne til universitetet rekrutteredes herfra, og i rektors flerårige klasse skulle eleverne erhverve de sidste kundskaber, før de blev dimitterede. Det viser sig, at rektorerne både med hensyn til alder og uddannelse var deres stillinger voksne i den sidste halve snes år før kongebrevets udstedelse i så betydningsfulde byer, som København, Roskilde, Aarhus, Viborg, Ribe⁵⁾, Lund og Malmø. I Malmø var Peder Lauridsen ganske vist ikke magister, men da han i 1591 forlod skoletjenesten efter 19 års virke, fik han et vidnesbyrd, hvori det hed, at han havde forestået skolen »ærligt, troligt og vel som sig bør«, havde »undervist ungdommen med al flid og frugtbarhed« og både i levned og omgængelse havde forholdt sig kristeligt og vel⁶⁾.

Vender vi os herfra til rektorerne ved de små skoler i samme periode, er det rigtignok ikke muligt at sige meget om deres alder og uddannelse, men af Jakob Madsens visitatsbog fremgår det dog, at der i de nærmeste år før 1594 var ikke så få gode skolemestre på Fyn. I Fåborg var

²⁾ Personalhistorisk Tidsskrift, 1 III 125—26.

³⁾ H. F. Rørdam: Kjøbenhavns Universitets Historie 1537—1621 (Rørd. Univ.) III, 402.

⁴⁾ Rørd. Univ. III, 32, 402.

⁵⁾ Se exkurs 2.

⁶⁾ Schartau 141.

skolemesteren i 1588 »mere end lærd nok til skolen«, rektor Harbo i Assens betegnedes samme år som »lærd og god«, og han underviste ungdommen godt. Under hans efterfølger, Jacob Vejle gik alt »af hjertens lyst«, selvom der unægtelig blev gjort fejl i grammatikken i rektors klasse. I Bogense fik rektoren godt skudsmål i 1588, og også Mikkel Winter (1593–1600) roses. Kertemindelærerne fik gode vidnesbyrd både under rektorerne Poul Andersen (–1588–92) og Hans Brun (1592–95). Jens Poulsen i Svendborg roses flere gange i sin lange fungeringstid (–1589–1603), og endelig anføres der om Niels Jacobsen i Nyborg (1587–90): »Brav og punktlig. Ung mand, dog med skæg«⁷⁾.

Også fra andre dele af landet haves der fordelagtige vidnesbyrd om lærerne. Det gælder naturligt nok ved mønsterskolerne på Frederiksborg og Herlufsholm og i Sorø, men også fra så afsides liggende en by som Nykøbing på Mors, fortæller et brev til stiftets biskop, at rektor Esbern Juul (1571–88) og hørerne under ham tog »mærkelig (dvs. særdeles) vel vare på skolen«⁸⁾. I flere tilfælde var skolemestrene ved de små skoler endog magistre eller havde studeret i udlandet. Således i Helsingør, Kolding, Lemvig, Næstved, Randers, Ringkøbing og Slagelse.

Som det fremgår af det foregående kan man altså ikke forsvare at drage generelle slutninger om lærerstanden på grundlag af kongens klager i 1594. I hovedskolerne var rektorerne i de nærmest foregående år faktisk magistre, og også de små skolers ledere var i mange tilfælde tilfredsstillende.

Der må selvfølgelig have været en grund til kongebrevets udstedelse. Man kan da også finde frem til nogle få dårlige skolemestre på Fyn: Kverndrup i Nyborg (1590–94), Dyster i Svendborg (o. 1588) og Pors i Bogense (1592–93)⁹⁾. Muligvis kan rektorerne ved skolerne i Odense og Aalborg have haft forskellige mangler – kilderne tillader hverken at bekræfte eller afkræfte dette.

De bestemmelser om lærernes uddannelse, der udsendtes i 1604, afveg kun på et enkelt punkt fra de tidligere, idet kravene til hørerne ved de store skoler blev læmpet: mens de alle tidligere skulle have baccalaaurgraden, gjaldt det nu kun for de øverste af dem. Dette giver os et fingerpeg om, at det navnlig var disse lærere, der ikke havde opfyldt de tidligere krav, men herom senere.

I Chr. IVs lille reces fra 1615 er bestemmelserne om lærernes uddannelse atter de samme som antvorskovsynodens. Desuden bestemtes

⁷⁾ J. M. 73, 131, 132, 190, 192, 193, 230, 271, 273, 301, 304.

⁸⁾ F. E. Hundrup: Lærerstanden ved de nedlagte latinskoler i Hjørring, Nykøbing M. m. fl., 5.

⁹⁾ J. M. 74, 187–88, 273.

det i 1629, at hørerne i hovedskolernes øverste lektier skulle have taget teologisk embedseksamen.

Det synes, som om man fra begyndelsen af det 17.  rh. gjorde sig større bestræbelser for at få gennemført eksamensbestemmelserne end i tidligere tid. Fra universitetets side indførtes atter regelmæssige promotioner, og der sendtes i de følgende år ofte indbydelser til skolerne om, at »hvo som blandt studenterne, der er kaldet til noget skolekald og ville til deres l rdoms vidnesbyrd prydes med laurb rkranses titul (dvs. baccalaurgraden)«, skulle indfinde sig på universitetet på en bestemt dag¹⁰⁾. Udvalgte en mand til rektor for en stor skole, var professorerne villige til at eksaminere ham således, at han – skønt han måtte vente med selve magistertitlen til første ordinære promotion – dog kunne dokumentere sine kvalifikationer med et vidnesbyrd fra universitetet¹¹⁾. Det blev yderligere flere gange henstillet til bisperne at eksaminere lærerne og afsætte dem, der ikke fandtes egnede¹²⁾, og Chr. Friis skrev i 1606 personligt til borgmestre og r d i Malm  for at gøre dem opmærksomme på, at byen kunne vente sig ubehageligheder i fremtiden, hvis rektoren ikke snarest muligt erhvervede magistergraden¹³⁾.

Resultatet af disse anstrengelser udeblev ikke. Af de 105 rektorer ved hovedskolerne, der ansattes 1594–1640, vides 73 med sikkerhed at have taget magistergraden f r eller i ans ttelses ret. Yderligere en halv snes fik den i løbet af 1 eller 2  r, og kun 5 vides at have erhvervet den på et senere tidspunkt. De resterende 17 rektorer kan der ikke med bestemthed siges noget om. Dette skyldes utvivlsomt, at hovedparten (mindst 14) fungerede så tidligt, at de må have erhvervet magistergraden på et tidspunkt, som universitetsmatriklen – der begynder 1611 – ikke dækker. Mange af dem vides på et eller andet tidspunkt at have båret titlen.

Ikke alene hovedskolerne var forsynet med veluddannede lærere. Ved skolerne i alle større købstæder træffes endog magistre, og kun i de mindste byer synes det, som om lærerne savnede de krævede eksaminer. Der kendes op mod 100 eksempler på, at rektorerne havde taget baccalaurgraden, men kun en beskedent del af disse virkede i sm byerne. Alligevel hengik der for disse rektorer gennemsnitligt 4½ år mellem immatrikulationen og ans ttelsen¹⁴⁾. I mange tilfælde har studierne dog næppe strakt sig over mere end et par år, og i den resterende tid

¹⁰⁾ H. T. 2 V 155.

¹¹⁾ R rd. Univ. III 404–05.

¹²⁾ R rd. II, 520, III, 43, 181.

¹³⁾ Schartau 139.

¹⁴⁾ Det tilsvarende tal for hovedskolerne (herved forstår jeg de 7 stiftsskoler, København, Malm , Sorø, Frederiksborg, Herlufsholm) er ca. 9 år. I de større købstæder (Helsingør, Horsens, Kolding, Køge, Nakskov, Randers, Slagelse, Vordingborg) er gennemsnittet ca. 6 år.

har studenterne fungeret som hørere eller huslærere, men dette bragte dem dog også en del praktiske kundskaber, der kunne komme dem til gode som rektorer. I flere tilfælde omtales rektorerne i selv de mindste byer da også i rosende vendinger af magistrater, præster eller biskopper¹⁶).

De klager, der lød i 1594 over lærerstanden, blev gentaget i mindre stærke vendinger i 1604 og 1615¹⁸), men efter den foretagne undersøgelse synes det ikke, som om rektorerne kunne være årsag hertil – i hvert tilfælde ikke i de større og mere betydningsfulde byer. Vi vil derfor vende os mod hørerne og søge at gøre rede for deres uddannelsesforhold; kilderne tillader imidlertid ikke at anvende samme fremgangsmåde som ovenfor.

Skønt der ikke kendes meget til de enkelte hørere i Odense, er det alligevel oplysningerne fra denne by, der bedst egner sig til at danne grundlag for en skildring af hørernes kvalifikationer. Fra 1613 til 1617 fungerede den senere sognepræst i Nakskov, Anders Perlestikker, som hører her, og af hans selvbiografi får man et godt indtryk af det underordnede lærerpersonales uddannelsesforhold¹⁷):

Som lærer for nederste klasse udvalgte skolens rektor og stiftets biskop en elev fra mesterlektien. Som skolens andre lærere blev han hurtigt forfremmet. Så snart en af skolens ældre hørere forlod sit embede, rykkede de yngre en klasse op, og eleven, der underviste i nederste lektie fik overdraget anden, og eventuelt senere tredie lektie. På denne måde var skolens 2–3 nederste klasser undervist af unge mænd, der formelt stadig var elever i mesterlektien, selvom de rigtignok ikke blev undervist mere. Når de havde fungeret et par år, fik de testimonium udstedt af rektoren, rejste til København og blev indskrevet ved universitetet. Efter kort tids forløb kunne de vende tilbage som »studiosi« og fortsætte lærergerningen i de ældre klasser. Det kunne således nemt ske, at ingen af hørerne fik den krævede baccalaureusgrad. I de nærmeste år før 1616 var der ingen baccalaurei ved skolen i Odense. Da der i 1616 ansattes en baccalaureus, fik han takket være sin akademiske grad straks overdraget undervisningen i 4. lektie. Det vakte stor fortørnelse blandt skolens yngre lærere, da de derved gik glip af den ellers så sikre forfremmelse. Kort forinden var der fra universitetet sendt meddelelse til landets skoler om, at de lærere, der ønskede at erhverve baccalaur-

¹⁶) Assens i perioden 1596—1603, J. M. 306—08, Kerteminde 1595, 1598, J. M. 133, Svendborg 1595—1604, J. M. 193—97, Middelfart 1602, J. M. 349, Sæby 1619, 1622, C. Klitgaard: Optegnelser om vendsysselske Præstefamilier, 251.

¹⁸) 1604: »Undertiden forordnes i skoletjenesten personer, som ikke findes kvalificeret til sådant kald og bestilling med frugt at kunne betjene og forestå«, Rørd. III, 18; 1615 tales der om lærernes »uflittighed«, Rørd. III, 181.

¹⁷) H. T. 2 V 154—55.

graden, skulle indfinde sig ved universitetet den 30. april. Skolens 2., 3. og 5. lektiehørere bestemte efter det passerede at følge indbydelsen. Nederstelektiehøreren måtte blive tilbage, da han endnu ikke var dimmitteret. Der kom imidlertid forhindringer i vejen, og kun en enkelt fik gjort rejsen til hovedstaden. Derefter var der således ansat 2 baccalaurei ved skolen.

Der er ingen grund til at tro, at hørerne i andre skoler var bedre kvalificerede end i Odense. Også fra Ribe, Aalborg og Roskilde haves eksempler på, at elever fungerede som lærere¹⁸⁾, og den overvejende del af hørerne synes overalt at have afsluttet deres skolegang i samme skole, som de virkede ved.

De øverste hørere i alle hovedskolerne synes at have læst i kortere eller længere tid ved universitetet, men hovedparten erhvervede dog vist ikke den krævede grad.

Efter alt at dømme var hørerstanden således utilfredsstillende uddannet, og vi må antage, at det var den, regeringens klager omkring århundredskiftet gjaldt.

Lærernes ansættelse.

Når en mand skulle overtage stillingen som rektor for en skole, skulle han ifølge kirkeordinansen overhøres af stiftets biskop, den pågældende bys sognepræst og »de bedste i rådet« og derefter ansættes af biskoppen. Rektor skulle derimod selv »forsørge sig« med hørere, men det skulle ske i samråd med byens sognepræst.

Normalt blev disse retningslinier formodentlig fulgt. I Malmø forhandlede magistraten i reglen med biskoppen i Lund, når rektorembedet skulle besættes¹⁾; af biskop Hans Michelsens dagbøger fremgår det, at hans ansættelser af rektorer normalt skete i samråd med magistraterne i de pågældende byer²⁾, og biskop Jens Gjødesen i Aarhus krævede undertiden af de rektorer, han ansatte, at de villigt skulle forlade deres embede efter tre års forløb, hvis borgmestre og råd ikke var tilfredse med mændene³⁾. Ligeledes vides det, at rektorerne i Helsingør og Malmø uden bispens indblanding somme tider drog til København for at skaffe sig hørere⁴⁾.

Undertiden handlede byerne mod bispens ønsker. Det skete i Ny-

¹⁸⁾ P. N. Thorup: Historiske Efterretninger om Ribe Cathedralskole, 1846, 112. Hundrup: Aalborg II, 21, Bloch: Roskilde, 1843, 35, jvf. 1844, 11 (Oluf Christensen).

¹⁾ Schartau 137 f.

²⁾ Fynske Samlinger V, 413; VII, 66.

³⁾ Kh. Sl. 3 II 739.

⁴⁾ Kh. Sl. 3 IV 350, Schartau 137.

borg, hvor borgmestre og råd i 1602 overdrog rektoratet til en af skolens hørere uden biskop Jacob Madsens vidende⁵⁾); ligeledes optrådte magistraten i Malmø til tider noget selvrådigt⁶⁾). Der haves også eksempler på, at kongen greb ind i biskoppernes rettigheder ved at kræve en bestemt mand ansat. I 1575 var det tilfældet i Aarhus, hvor den afholdte rektor Laurids Nielsen måtte vige pladsen for Laurids Bording på trods af biskoppens protest⁷⁾), og navnlig i Viborg skete det hyppigt⁸⁾).

Den almindelige tendens var dog imidlertid, at biskoppen tiltog sig større myndighed, end kirkeordinansen berettigede ham til. I Vejle ansattes 1626 en rektor mod byens ønske⁹⁾), og da rektoratet i Assens stod ledigt 1639, overdrog biskop Hans Michelsen det til Jens Bidstrup, der var blevet afsat fra sin tidligere stilling som sognepræst i Sandager på grund af lejermål og brudt ægteskabsløfte. Da byens borgmestre hørte om udnævnelsen, nægtede de at modtage manden, men Hans Michelsen erklærede, at han ikke kunne tilbagekalde, hvad han een gang havde besluttet, og Bidstrup fik embedet¹⁰⁾).

Også hørernes ansættelse gled lidt efter lidt over i biskoppens hænder. Som underskrivere i Jens Gjødesens edsprotokol træffes hyppigt hørere, og i edsprotokollen fra Ribe stift er det samme tilfældet¹¹⁾). Rektoren i Vordingborg måtte omkr. 1640 nogle gange opsøge biskoppen for at tale med ham om ansættelse af nye hørere¹²⁾); i Nykøbing F udøvede Fyns biskop normalt kaldsretten¹³⁾), og det er tidligere omtalt, hvorledes han også deltog i udvælgelsen af hørere til Odense skole.

Alt i alt må det siges, at biskopperne havde den afgørende betydning ved udvælgelsen af lærerne. De havde derfor rige muligheder for at hjælpe en mand til en stilling i skolens tjeneste, og det ofte omtalte kongebrev af 1594, der er stilet til biskopperne, tager netop til orde mod sådanne protektioner. Det anføres, at mange lærere var »indskikket formedelst slægt, byrd, svogerskab, vild og venskab«. At efterspore omfanget heraf er umuligt, men fra København er der bevaret oplysninger om et særlig groft tilfælde. Biskop Poul Madsen ønskede at overdrage sin brodersøn, Mag. Christen Michelsen, det ledige rektorat. Christen

⁵⁾ J. M. 80.

⁶⁾ Schartau 137.

⁷⁾ K. B. 9. 12. 1574, 1. 2. 1575.

⁸⁾ K. B. 14. 12. 1615, 8. 1. 1617, 8. 5. 1625, 27. 5. 1626, 16. 10. 1630; lignende forhold i Ringsted: K. B. 25. 12. 1596, jvf. 19. 1. 1597; i Malmø: K. B. 10. 4. 1605; og i Mariager: K. B. 10. 1. 1633.

⁹⁾ J. Sl. 4 IV 78.

¹⁰⁾ Aarvog for Odense og Assens Amter (A. O. A.), 1915, 339.

¹¹⁾ Kh. Sl. 3 II 738 ff., Danske Samlinger, 1 IV 118, ribeprotokollen kun bevaret fra ca. 1643.

¹²⁾ J. E. Suhr: Småskrifter af pædagogisk og historisk Indhold II, 58.

¹³⁾ Lollesgaard 54.

Michelsen studerede på dette tidspunkt i udlandet og lod ikke til at have stor lyst til at opgive det frie studenterliv her. Det trak i langdrag med hans hjemkomst, og fra september 1576 til februar 1577 måtte rektorgerningen forestås af to af universitetets professorer. Den senere så berømte historiker Niels Krag ansøgte imidlertid kongen om den ledige stilling, og takket være Fr. IIs hjælp var det ham, og ikke Christen Michelsen, der i februar overtog rektoratet¹⁴⁾.

Biskopperne stod temmelig frit med hensyn til udvælgelsen af lærere. Fra regeringens side var der ganske vist stillet bestemte eksamenskrav, men da universitetets promotioner fandt sted uregelmæssigt kunne disse ikke altid overholdes, og det ser ud til, at biskopperne i stedet selv foretog grundige eksaminationer. Biskop Jens Gjødesen i Aarhus (1593–1626) havde således en særlig protokol, hvori han lod alle, der søgte embede i kirke eller skole, aflægge skriftlig prøve¹⁵⁾. Snart skulle ansøgeren foretage en oversættelse til latin af en forelagt tekst, snart skulle han selv formulere en ansøgning, udlægge en tekst fra bibelen el. lign. Blev opgaverne ikke løst tilfredsstillende, blev ansøgerne afvist.

Ikke på noget tidspunkt er der blevet stillet særlige krav til lærernes alder. I 1594 hævdede kongen, at de gennemgående var for unge, men dette kan kilderne ikke belyse til bunds. Blot kan det nævnes, at i hovedskolerne var rektorerne før dette år gennemsnitlig 32 år ved ansættelsen; kun to, Niels Hvid i København og Johannes Pratensis i Aarhus, vides at have været under 25 år; deres videre løbebane, der afsluttedes med henholdsvis biske- og professorstilling, lader dog formode, at de selv i deres unge år havde dygtighed nok til at forestå en rektorgerning. For perioden 1594–1640 kan lærernes alder bedre præciseres. Ved hovedskolerne var den gennemsnitlig 29 år, ved de mindste skoler gennemsnitlig 26.

I 1621 udgik der befaling fra regeringen om, at bisperne ikke måtte ansætte sognepræster, der var mindre end 25 år gamle¹⁶⁾. Dette kom til en vis grad skolerne til skade, idet de mænd, der før deres 25. år havde tilendebragt de studier, der måtte forlanges af en præst, ikke kunne kaldes til et sådant embede. I stedet lod mange af dem sig indtil videre nøjes med en rektorstilling. Dette var medvirkende til de hyppige lærerskifter, og til at der efter 1621 træffes så mange unge rektorer ved skolerne. I de store byer kan følgerne ikke spores, men derimod i de små. Ganske vist ansattes der stadigvæk flest rektorer på 25 år eller derover,

¹⁴⁾ Rørd. Univ. II 715—16.

¹⁵⁾ Kh. Sl. 3 II 738 f.

¹⁶⁾ Rørd. III. 76.

men 75 % af dem, der var yngre, tiltrådte efter udstedelsen af forordningen om sognepræstens alder.

Før en mand blev ansat som rektor, måtte han over for stiftets biskop aflægge ed på at forestå skolen flittigt og trofast, at vise sin gejstlige og verdslige øvrighed tilbørlig lydighed og leve et »ærligt, tugtigt og ædru levned«¹⁷⁾. Blev disse løfter ikke holdt, kunne rektoren opfordres til at skrive en ny »forpligt«¹⁸⁾, og syntes forbedring umulig, blev han afsat. I visse tilfælde fandt også byerne det nødvendigt at afkræve lærerne løfter af samme art, som dem de aflagde til biskoppen¹⁹⁾.

Et krav om ikke at gifte sig indgik snart i de forpligtelser, der aflagdes til den gejstlige, snart i dem der aflagdes til den verdslige øvrighed²⁰⁾. Kun rektorerne ved de største skoler dannede undtagelser og ses hyppigt at have giftet sig før eller i embedstiden, hvad enten det skyldtes, at bestemmelserne ikke gjaldt for dem, eller at de fik dispensation. Alle andre lærere måtte derimod sædvanligvis leve ugifte, og endnu så sent som i nogle bestemmelser vedrørende konrektoren i Aarhus fra 1671, nævnes det, at han skulle leve ugift »som også de øvrige lærere i de lavere klasser«²¹⁾.

Ægteskabsforbudet er muligvis et levn fra den katolske tid, da lærerne som hørende til den gejstlige stand måtte leve i cølibat. Når det opretholdtes så længe efter reformationen, står det utvivlsomt i forbindelse med lærernes dårlige økonomiske forhold. Lønningerne tillod ikke, at de stiftede familie, og gjorde de det alligevel, var det ensbetydende med, at de måtte leve et forhutlet og elendigt liv, der ikke egnede sig som eksempel for skoleeleverne. Som en sidste betydende faktor må hensynet til forfremmelse anføres; dette punkt er omtalt ovenfor under lærernes funktionstid.

Forbudet mod ægteskab resulterede tit i overtrædelser af det 6. bud. Blev en lærers moralske udskejelser opdaget, blev han afsat. Undertiden gik magistraten eller endog stiftets biskop i forbøn for ham. Da en hører i Assens omkr. 1600 forvistes på grund af lejermål, klagede 24 borgere til biskoppen, fordi denne »for en ringe hændelses skyld« havde afsat ham²²⁾. I Kancelliets Brevbøger træffes der da også en række tilgivelsesbreve, der atter åbnede en afsat lærer mulighed for at opnå stilling i skolens eller kirkens tjeneste²³⁾.

¹⁷⁾ Eksempler på rektoreder: Kh. Sl. 3 VI 753 og 3 V 138.

¹⁸⁾ fx. Kh. Sl. 3 VI 750; J. M. 132, 188 og 273.

¹⁹⁾ fx. J. M. 75.

²⁰⁾ fx. Kh. Sl. 3 VI 753, V. A. A. 1910, 165.

²¹⁾ E. G. Tauber: *Historia Scholæ Cathedralis Arhusiensis*, 1817, 64.

²²⁾ A. O. A. 1915, 343.

²³⁾ K. B. 27. 8. 1626, 3. 1. 1630, 25. 6. 1636, 20. 10. 1636, 9. 9. 1638, 22. 4. 1639.

Skolefag og skolebøger.

Som grundlov for det lærde skolevæsen indeholdt kirkeordinansen retningslinierne for undervisningen. Der blev sondret mellem store skoler med 5 lektier og små skoler med 3 eller 4. I de små skulle der læses det samme som i de underste klasser i hovedskolerne, og for at komme hele pensummet igennem, måtte eleverne afslutte deres skolegang i en stor skole. Latinundervisningen var dominerende, men de ældste elever læste dog lidt græsk, og de yngste blev øvet i skønskrift; desuden undervistes der i sang.

Kirkeordinansens læseplan kom kun til at gælde i få år. Allerede på nationalsynoden i Antvorskov 1546 foretoges en del ændringer i den hensigt at skabe større ensartethed i undervisningen. For de store klassers vedkommende ændres næsten intet, men man indså, at det var forkert at regne med et klassetal på 3 eller 4 i småbyerne. Man fordelte derfor stoffet på kun to klasser. I underste klasse blev pensummet skåret ned, sandsynligvis for at en af de ældste disciple skulle kunne være i stand til at hjælpe skolemesteren på betryggende måde. Til gengæld udvidedes kravene til anden klasse.

Kirkeordinansens timeplan og Antvorskovsynodens læseplan var de officielle retningslinier for undervisningen indtil 1604, men der haves flere eksempler på at de ikke blev fulgt. Mange steder fortsatte man med de middelalderlige lærebøger, men også nye impulser kan spores, således strømninger fra Tyskland omkr. 1560.

I 1538 var der blevet oprettet et gymnasium i Strassburg, og dette kom hurtigt til at nyde internationalt ry på grund af rektor Johs. Sturms dygtighed til at tilrettelægge en grundig undervisning, der svarede til elevernes opfattelsesevne. Da hertug Christoffer af Würtemberg omordnede undervisningsvæsenet i sit land, var det naturligt, at han tog Sturms gymnasium til forbillede, og også i Danmark kom Sturm til at nyde stor anerkendelse. Han blev knyttet til landet som politisk agent, og hans gymnasium blev besøgt af talrige danskere.

Omkring 1560 arbejdedes der i Danmark med en revision af kirkeordinansen. Der foreligger et fuldt udarbejdet forslag fra maj 1561, men af en eller anden grund kom det aldrig i funktion som lov¹⁾. Forslaget indeholdt et stort afsnit om skolevæsenet, og det viser sig, at dette næsten ordret svarer til den württembergske skoleordning. Forslaget regner med 6 klasser i de store skoler, græskundervisningen bliver mere omfattende, og man går – som Sturm – ind for en mildere skole-tugt. Forslaget fik trods alt betydning. Mange steder indfører man nye

¹⁾ Gl. kgl. Sl. 4°, 3182.

lærebøger, og der er vidnesbyrd om, at geometri, aritmetik og fysik indføres som skolefag – ligeledes et punkt, som Sturm gik ind for; det optræder dog ikke i ordinansforslaget. Det var velsagtens bisperne der fik ændringerne gennemført; biskop Niels Jespersens læseplan for Odense skole indeholder ligefrem uddrag af ordinansforslaget²⁾. Også fra København, Ribe, Viborg, Roskilde og Herlufsholm er der bevaret vidnesbyrd om de nye princippers indførelse³⁾; derimod vandt de ikke indpas i Aalborg⁴⁾.

Selvfølgelig var det prisværdigt, at enkelte skoler søgte at gøre undervisningen mere tidssvarende, men det enhedspræg, som antvorskovsynoden ønskede, forsvandt helt, hvilket skadede eleverne, da det dengang hørte sig til at besøge flere forskellige skoler før man drog til universitetet. Undervisningen blev forvirret og ikke fyldestgørende, så at velstående forældre i stedet begyndte at sende deres børn til de jesuittiske skoler i Tyskland. Regeringen så en stor fare heri og frygtede, at katolicismen på denne måde atter skulle vinde indpas i landet. I oktober 1604 udsendtes derfor et kongebrev, der forbød de personer, der var blevet undervist af jesuitterne at få kald i den danske skole eller kirke⁵⁾. Få dage efter påtalte et nyt kongebrev den manglende ensartethed i skolernes undervisning⁶⁾ og med professor Hans Poulsen Resen som leder påbegyndtes udarbejdelsen af en ny og mere tidssvarende læseplan.

Reformen af 1604 fremhævede stadig latinen som det vigtigste fag, men græskundervisningen udvidedes og realfag som aritmetik (dvs. regning), geometri og musikteori indførtes.

I forbindelse med skolereformen stod de følgende årtiers arbejde med at skabe et nyt lærebogssystem. Også dette arbejde satte Resen sit præg på. I hovedsagen var hans lærebøger ganske vist kun omarbejdede udgaver af Melanchtons, men særlig opmærksomhed kræver det, at han i 1610 udsendte en logik på dansk. Som den første i sin art var den behæftet med en mængde skavanker. Alle latinske termini skulle oversættes, og disse mange nye ord gjorde bogen næsten ulæselig⁷⁾. Også for lære-

2) Samlinger til Fyens Historie og Topographie, I 45—48, jvf. S. M. Gjellerup: Biskop Jens Dinesen Jersin, 23.

3) R. Nyerup: Historisk-statistisk Skildring af Tilstanden i Danmark, III, 1, 21, 28—29, Kornerup: Ribe I, 312.

4) Bogliste fra 1587, Galster: Aalborg 57—58.

5) Rørd. III, 16.

6) Rørd. III, 17—20.

7) Et karakteristisk eksempel er forklaringen på »substantia«: »Et væsen, er en værendes Ting, som haver Understændighed ved sig selv og ikke lider, at det siges mere eller mindre at være til, men opholder Tilfald, udi hvilket adskillige Slaug siges at være disparater — adskillige at ligne — og ikke contrarier — tvertimod hverandre«.

bøgerne i matematik fik Resen betydning, idet nye udgaver af klassikerne blev forsynede med Resens noter.

Man har ment, at reformen af 1604 aldrig blev ført ud i praksis. Da Aalborg i 1610 fik en ny biskop, gav han imidlertid den tidligere gældende læseplan en påtegning om, at den var blevet ændret i overensstemmelse med kongens befalinger⁸⁾, og ligeledes i Sorø og Nykøbing F er der vidnesbyrd om reformens gennemførelse⁹⁾.

I 1619 opfordrede regeringen til forfættelse af nye lærebøger. Caspar Bartholin skulle sørge for logik, dialektik og retorik, mens en latinsk og en græsk grammatik skulle skrives af bisp, rektor og konrektor i Odense¹⁰⁾. Først og fremmest var man fra regeringens side interesseret i rektor Knud Seeblads medvirken. Han havde tidligere studeret ved universitetet i Giessen, hvor man netop havde gennemført en ny undervisningsmetode, der byggede på Wolfgang Ratichs anskuelser. Ratich hævdede dels, at grundbøgerne burde være skrevet på modersmålet, dels at undervisningen skulle tilrettelægges sådan, at eleverne forstod stoffet, mens man hidtil havde lagt vægten på udenadslæren. Ved rektor Seeblads død i 1621 blev det pålagt Jens Dinesen Jersin, der også havde studeret i Giessen, at fuldende arbejdet med den latinske grammatik, og trods Resens modstand kunne regeringen allerede i 1622 påbyde Dinesens grammatik indført i alle landets skoler¹¹⁾, og året efter udkom tilføjede en mindre grammatik, beregnet for de mindste klasser. Tilfredsheden med de nye bøger var stor. Reglerne var kortere og klarere formuleret end man var vant til, og takket være benyttelse af dansk var de også relativt let tilgængelige for de yngste elever. Regeringens interesse for Dinesens bøger viser sig i flere bestemmelser: Studenter, der forventede ansættelse ved skolerne, skulle følge professorens forelæsninger for at sætte sig ind i hans metoder, og rektorer og konrektorer lovedes fri rejse, hvis de ville tage til København for at få instruktion om bogens anvendelse¹²⁾. Også de bøger, som Caspar Bartholin udarbejdede, var korte og overskuelige, men den klassiske ordning af stoffet bibeholdtes, og de betegner derfor ikke på samme måde noget fremskridt i lærebogssystemets udvikling.

I marts 1631 sammenkaldte kongen professorerne fra København og Sorø, for at man kunne få tilvejebragt en endelig ordning af skolevæsenet¹³⁾. Hvervet blev overdraget 5 professorer, og allerede i februar 1632 indsendtes færdige forslag til kansleren. Jersins bøger skulle

⁸⁾ Galster: Aalborg, 70.

⁹⁾ Sorøbogen, 1923—24, 584 f., 591 f.

¹⁰⁾ K. B. 1. 7. 1619.

¹¹⁾ K. B. 29. 11. 1622.

¹²⁾ K. B. 29. 11. 1622, 19. 4. 1623.

¹³⁾ K. B. 14. 3. 1631.

benyttes i alle klasser (der regnedes nu med 7), men man ønskede, at nye reviderede udgaver blev udsendt. Det trak i langdrag med gennemgangen, og da grammatikkerne endelig udkom (den lille i 1636, den store 1640), viste det sig, at de var helt omarbejdede af Thomas Bang: Det danske sprog var forsvundet, stilen udtværet, og reglerne uklare. Det eneste, der i realiteten var tilbage af det oprindelige arbejde, var Jersins navn på titelbladet. På skolerne var man utilfredse med forandringerne; allerede 1649 udtalte den kendte Slagelserektor, Hans Mikkelsen Ravn, at »Jersins grammatik skulle man aldrig have jaget af skolerne«¹⁴). Alligevel holdt man fast ved Bangs udgave de følgende 100 år.

Det omtalte reglement af 1632 indførte iøvrigt hebraisk som skolefag og det anbefaledes at give de ældste elever træning i latin ved oversættelse af Arild Huitfeldts danmarkshistorie. På samme måde, som man har tvivlet på, at reformen af 1604 fik praktisk betydning, har man tvivlet på, at reformen af 1632 kom længere end til papiret. Med sikkerhed kan det dog siges, at den fik betydning i Nykøbing F¹⁵).

Ensartethed blev der imidlertid ikke i skolerne. Bisperne klagede sig herover i 1650¹⁶), og 1656 måtte regeringen udsende en »uniformitets-tabel«, hvis bestemmelser kom til at gælde til de store ændringer af skolevæsenet 1739–40.

Lærernes opgaver og deres stilling som gejstlige personer.

Den vigtigste opgave for lærerne var naturligvis da som nu at undervise. Skoletiden strakte sig over det meste af dagen; om vinteren begyndte undervisningen kl. 7, i sommertiden endog kl. 6. Lærerne var derefter i funktion til langt ud på eftermiddagen, til 3½–5, lidt forskelligt efter de forskellige ugedage og klasser¹). Arbejdet var dog flere gange afbrudt af kirkegang og spisepauser. Onsdag og lørdag var der ikke eftermiddagsundervisning, og formiddagstimerne anvendtes hovedsagelig til religionsundervisning, stiløvelse og repetition af det stof, der var gennemgået de to foregående dage. Denne todeling af ugen bevirkede, at der efter indførelsen af konrektor blev undervist i mesterlektion af rektor i ugens første halvdel, af konrektor i den sidste. Nogen fagfordeling var der derimod ikke tale om. Foruden repetitionen onsdag

¹⁴) H. T. 3 IV 546.

¹⁵) Allerede fra 1630 anskaffede skolen Bartholins lærebøger og græske grammatikker til eleverne. Omkring 1640 beskæftigede de ældste elever sig endog med danmarkshistorie, Løllesgaard, 68–69, 82–83.

¹⁶) Rørdam III 357.

¹) Iflg. kirkeordinansen skulle undervisningen vare til kl. 4, men dette overholdtes dog ikke i senere tid, se fx. Galster: Aalborg, 58.

og lørdag repeterede man også i mindre omfang ugens øvrige dage. I det hele taget spillede repetition en uhyre rolle. I kirkeordinansen var der gjort rede for, hvorledes man skulle lade eleverne i 1. lektie »gå hjem med to gloser« og overhøre dem i den næste morgen. Eleverne i ældre lektier skulle »gå hjem« med et ordsprog, grammatiske regler, et par vers af bibelen eller en eller anden klassisk forfatter.

Skolens sangundervisning var nødvendiggjort af elevernes medvirken ved de forskellige kirketjenester. Undervisningen fandt sted en time midt på dagen, og man må gå ud fra, at alle skolens elever deltog, da dette var en betingelse for at få del i skolens legater. Skolens lærere skiftedes til at lede sangen en uge ad gangen²⁾, og først sent knyttedes kantorstillingen til et enkelt embede.

Eleverne sang også andre steder end i kirken. I små grupper drog de ofte gennem byens gader og sang ved folks døre for at tigge sig til mad og penge. Ved særlige lejligheder, før de store kirkelige højtidere, på markedsdage osv., vandrede hele koret gennem byen og blev da ført an af lærerne. Også i skolens største fest, majfesten, deltog lærerstaben. På sådanne dage indtog skolen en dominerende plads i bylivet, og det samme var tilfældet, når der blev opført skolekomedier. Netop i det tidsrum, der behandles her, havde skolekomedien sin blomstringstid. Flere dage i træk opførte latinskolernes elever skuespil på en velegnet plads i byen; ingen lokaler var store nok, da tilskuerne strømmede til fra nær og fjern. Alle var meget optagne af den store fest; borgerne hjalp til med dragter og magistraterne støttede arrangementerne økonomisk. Kom kongen tilfældigvis til byen, forsømte han heller ikke at overvære forestillingen og betænkte gerne disciplene med pengegaver, når spillet var forbi.

De stykker, der blev opført, var hyppigt komedier af Terents og Plautus, men af hensyn til menigmand blev værker på dansk mere og mere almindelige. Lærerne oversatte de gamle stykker, eller forfattede selv nye. Blandt de rektorer, der gjorde sig bemærket som forfattere kan nævnes: Hans Christensen Sthen i Helsingør, Peder Hegelund i Ribe, Peder Thøgersen i Randers, Hans Thomesen Stege i Hobro og Jens Kjeldsen i Ribe.

Rektorerne påhvilede der særlige opgaver. De skulle føre tilsyn med, at lærerne mødte rettidigt til timerne, at de underviste tilfredsstillende og ikke straffede eleverne for hårdt. De skulle også have kontrol med alle elevernes fremskridt, og syntes nogen uegnet til læsning, skulle rektor, senest når eleven var 12 år, meddele forældrene det, så at han i

²⁾ Således i Kolding og Nyk. F., G. Bruun: Dronning Dorotheas Skolehus, 137, Lollersgaard 65.

tide kunne sættes i gang med anden beskæftigelse³⁾. Ønskede en elev at overflyttes til en anden skole, skulle rektor udstede testimonium til ham. Specielt var dette dokument af betydning ved dimission til universitetet, da dette først i 1620'erne indførte en selvstændig prøvelse af de nyankomne studenteres modenhed⁴⁾.

Skolens regnskab blev også ført af rektor. Administrationen af en del af indtægterne sorterede som tidligere nævnt ikke under rektor selv, men et samlet regnskab over skolens indkomster skulle rektor dog affatte og årligt have godkendt af sognepræst, provst eller biskop. Fordelingen af legatpenge skulle ske i samråd med rektors overordnede og selve udelingen var en højtidelig handling, der blev foretaget i kirken i overværelse af byens gejstlige og verdslige øvrighed.

Det skal lige bemærkes, at søndagen selvfølgelig ikke var fridag. De nederste hørere måtte da passe løbedegnetjenesten, mens rektor og de øverste hørere ledede sangen ved gudstjenesten i bykirkerne. I hospitalet forrettede rektorerne mange steder søndagsgudstjenesten, og de havde desuden prædikepligt i bykirken ved de store kirkelige højtider for at aflaste sognepræsten⁵⁾.

Rektoren var en gejstlig person. Han rangerede ganske vist ikke særlig højt og stod i mindre byer både i løn og anseelse under kapellanen. I stiftsbyerne var hans stilling vel bedre, men alle steder var han dog undergivet sognepræsten, der skulle føre tilsyn både med private forhold og med skolens regnskaber, eksaminer, fordeling af legat- og sangpenge til disciplene osv. I retslig henseende var rektoren underkastet de samme regler, som kirkens tjenere: Gejstlige sager skulle indankes for herredsprovsten eller eventuelt biskoppen, mens verdslige sager skulle bringes for herredsting eller landsting. Også af klæde- dragten fremgik det, at rektoren var gejstlig. Kirkeordinansen havde instrueret om, at skolefunktionærerne skulle gå »udi en ret præsteklæde«.

De fleste lærere var udgået af præstehjem. Mere end 60 % af rektorerne var sønner af gejstlige personer, kun 25 % var sønner af handlende i byerne⁶⁾. Med en studiemæssig uddannelse, der svarede til præsternes, og den praktiske træning, de erhvervede som lærere, var det naturligt, at rektorerne fortsatte deres løbebane som funktionærer i kirkerne. Bortset fra de få, der døde i lærergerningen, kom da også

³⁾ Kirkeordinansen, Antvorskovsynoden.

⁴⁾ Rørd. Univ. III, 417—18.

⁵⁾ Således fx. i Aalborg, J. Sl. 2 III 188.

⁶⁾ Det kan også bemærkes, at kun et ganske ringe antal af rektorerne stammede fra hertugdømmerne, Norge eller Skåne, Halland, Blekinge. Anderledes i Norge; ved Bergen skole var således 7 af rektorerne danskere, 1 fra Skåne, 1 af tysk oprindelse og kun 11 vides at være nordmænd i tiden 1536—1640. (A. E. Erichsen: Bergen Kathedralskoles Historie).

90 % af rektorerne i kirkens tjeneste. Småbyernes skolemestre blev normalt kun forfremmet til kapellan eller til sognepræst i et lille landsogn, mens hovedskolernes rektorer fik præstekald ved en af de anseligere kirker i byerne eller i mange tilfælde blev teologiske lektorer. Denne stilling var nærmest at betragte som en retrætepost for udtjente rektorer. Indchaveren var kannik og nød derfor både forsvarlige indtægter og betydelig anseelse⁷⁾.

Hørernes forhold er stadig ret dunkle, men også de var gejstlige og avancerede i kirkens tjeneste, og ligeledes var disciplene både i klæde- dragt og i retslig henseende gejstlige. At eleverne var underkastet en særlig jurisdiktion begrundedes med kejser Frederik Barbarossas bestemmelser fra 1158 om disciples fritagelse for verdslig retsforfølgelse. Begik en discipel en forbrydelse, kunne han ikke indstævnes for tinge, men man måtte henvende sig til skolemesteren og lade ham foretage undersøgelse og afstraffelse. Var rektor forsømmelig med at hævde skolens ret, kunne det være en alvorlig sag. I 1559 havde rektor Søren Brun i Skive fx. tilladt sandemænd at sværge en discipel vold på, og dette gav anledning til, at rektoren af superintendent Kjeld Juel blev indstævnet for kapitlet i Viborg og afsat⁸⁾. Et par gange stadfæstede regeringen skolernes egen jurisdiktion⁹⁾. Det skete således i Ribe i 1562, hvor man gang på gang lod kongens brev oplæse på tingene i Ribe og omegn; endnu så sent som i 1636 blev en vidisse af brevet oplæst på Ribe byting¹⁰⁾.

Årene omkring 1640.

I årene omkring 1620 kulminerede Chr. IVs bestræbelser for at tilvejebringe et undervisningsvæsen, der kunne tage konkurrencen op med udlandets, navnlig Tysklands. Skolerne sorterede under kanslerne, og både Chr. Friis til Borreby og Chr. Friis til Kragerup var skolerne gode mænd. Kort før den førstes død 1616 planlagdes indførelse af konrektorater ved stiftsskolerne, og under efterfølgeren begyndte man at føre planerne ud i livet. I 1619 indledtes et omfattende arbejde med at frembringe et nyt skolebogssystem. Omtrent samtidig opstod planen om gymnasier i stiftsbyerne. Disse skulle danne mellemlid mellem skole

⁷⁾ Læsemester- (el. lektor-) embedet indførtes ved reformationen, idet det pålagdes kapitlerne at lønne en uddannet teolog, der for ækanniker, skoledegne (dvs. disciple) og forstandige borgere og andre, som did ville søge, skulle holde forelæsninger over den hellige skrift. Navnlig i den første tid efter reformationen havde dette supplement til skoleundervisningen praktisk betydning, idet kun de færreste præster var universitetsuddannede.

⁸⁾ Diplomatarium Vibergense, 334 f.

⁹⁾ Ribe, Rørd. II, 67—68; Odense, Rørd., III, 505.

¹⁰⁾ Kornerup: Ribe I 335.

og universitet og sikre, at universitetet bev besøgt af unge mennesker, der var mere modne end i tidligere tid. Endelig stiftedes Sorø Akademi i 1623, for at unge adelige kunne få en kavaleri-mæssig uddannelse uden at foretage bekostelige rejser i udlandet.

Med Danmarks indtrædelse i trediveårskrigen i 1625 ophørte regeringens interesse for skolevæsenet en tid. Konrektorater var på dette tidspunkt kun blevet indført i København, Lund, Roskilde, Odense og Aarhus; gymnasier kun i Lund, Roskilde og Odense. Da Danmark atter var kommet lidt til kræfter efter den ulykkelige krig, genoptoges arbejdet med at forbedre skolevæsenet. I 1632 udsendtes den grundigste læseplan for skolerne, der hidtil var set herhjemme. Fire år senere kom arbejdet med oprettelse af gymnasier i gang igen, idet der udsendtes instruktioner til Viborg, Aarhus og Ribe om at indrette sådanne institutioner¹⁾, og i løbet af de første år af 1640'erne indførtes konrektorater ved de stiftsskoler, hvor det ikke allerede var sket (Viborg, Ribe og Aalborg).

Men hermed døde i hovedsagen regeringens skoleinteresse ud. Den store læseplan synes aldrig at være blevet efterlevet i flertallet af skolerne, og et forsøg, man i 1656 gjorde på at gennemføre den, faldt ligeledes til jorden²⁾. Gymnasierne i Viborg, Aarhus og Ribe blev aldrig indrettede, og i det følgende hundredår sygnede skolevæsenet hen. Regeringen foretog sig intet effektivt, og de mange krige, der hærgede Danmark efter 1640 gjorde land og folk fattige. Skolernes økonomi blev slettere og slettere; lærerne ved de små skoler måtte leve på sultegrænsen, og kun få dygtige mænd havde idealisme nok til at begive sig i skolens tjeneste, da fremtidsmulighederne var små. De hurtige forfremmelser til præstekald ophørte. Allerede i 1649 kunne slagelse-rektoren Hans Mikkelsen Ravn beklage sig over, »at lærerne forfremmes ikke til højere embeder som i forrige tider. — En skolemand, som er ud-tjent, kan nuomstunder næppe få et præstekald på landet«, men må »overlade de gode kald til en rå student, der nylig er sluppet fra skole-riset«. Lærerne blev mindre dygtige end i tidligere tider, og utvivlsomt med fuld ret gav Hans Mikkelsen Ravn de ringe lønninger skylden: »Lønnede man bedre, ville lærerne også vise større lyst og iver i deres gerning.« Nu derimod blev lærernes tid optaget af »fortrædeligt, uaf-brudt og surt trællearbejde«, og de »ringeagtes og behandles allevegne som pedeller«³⁾.

En ny tid oprandt efter 1640 for det danske skolevæsen, men det var ingen bedre tid. Lærebøgerne var endnu i 1740 de samme, som 100 år

¹⁾ V. A. Secher: Corpus constitutionum Daniæ IV, 674—75.

²⁾ Rørddam: Historiske Samlinger og Studier I, 182—92, jvf. Kornerup: Ribe 363.

³⁾ H. T. 3 IV 548—49.

før, og lærerstanden kom efterhånden til at bestå af de studenter, der på grund af udygtighed havde mistet chancen for straks at få embede i kirken.

Det er fra årene efter 1640 kilderne til skolevæsenets historie bliver rigeligere og lettere tilgængelige, og det er fra den tid, man har så talrige vidnesbyrd om en uduelig lærerstand. I de første 100 år efter reformationen synes lærerne derimod ikke at have været så slette, som man senere har villet gøre dem.

Carl E. Jørgensen.

Ekkurs 1. Til note 13, side 24.

Det vil her være på sin plads at komme med nogle bemærkninger til dr. phil. Poul Colding's udredning af disse års ændrede finanspolitik. Poul Colding hævder både i sin disputats og i sin biografi af Chr. III i Dansk biografisk Leksikon, at Chr. III og hans mænd »mærkeligt længe« — dvs. indtil 1550'erne — forsøgte at give skolen den økonomiske basis, der måtte danne det nødvendige grundlag for en virkelig blomstring. I tidligere tid havde H. F. Rørdam sat regeringens tilsyneladende større interesser for skolevæsenet fra dette tidspunkt i forbindelse med kongens alvorlige sygdom 1554—56, som skulle have forøget hans gavmildhed¹⁾. Poul Colding tager vel ikke afstand fra denne formodning, men gør dog opmærksom på, at forandringen allerede kan spores fra 1552 — altså et par år før kongen blev syg. Han begrundet iøvrigt den tidligere sparsommelighed med finansernes trykkede tilstand.

Af teksten er det forhåbentlig fremgået, at man kan trænge dybere til bunds i dette spørgsmål. Poul Colding har ikke været opmærksom på, at ansvaret for skolernes økonomiske forhold omkring 1550 flyttes fra lokalstyrelsen til centralstyrelsen. Efter henvisningerne at dømme grunder P. C.s mening om omsorgen for skolevæsenet sig i det væsentlige på, at antallet af gavebreve i Kancelliets Brevbøger (dvs. efter 1550) er forholdsvis langt større end i Danske Kancelliregistranter (dvs. før 1550). Da lærernes løn imidlertid blev ordnet af den lokale øvrighed, kan man ikke med rimelighed forvente oplysninger herom i D. K. De kongelige gavebreve, der findes heri, må antages at være udstedt på grund af særlige omstændigheder. Almindeligvis kendes disse ikke, men det kan dog anføres, at henlæggelserne til en del jyske skolemestre i maj-juni 1542 sikkert på det nøjeste står i forbindelse med kongens rejse gennem Jylland netop på den tid; et par af brevene er endog udstedt samme dag, som kongen var i den pågældende by²⁾.

I D. K. kan man i det højeste gøre sig håb om at finde kongens stadfæstelse af superintendenters og lensmænds dispositioner. Det ses da også, at kongen 1539 stadfæster henlæggelsen af Angelorum vikarie til skolen i Ribe³⁾, og ligeledes må det betragtes som en stadfæstelse, når skolemesteren og hørerne i Aalborg i 1542, mens kongen var i byen, fik brev på de indtægter, »som tilforn har tilhørt altre, messer, kalender og gilder i Aalborg og ikke hører adelen til«⁴⁾. Sikkert er det imidlertid, at ikke alle stadfæstelsesbreve er anførte. Et til Odense stift er således aftrykt i Kh. Sl., men ikke i D. K.⁵⁾. Alene dette er nok til at karakterisere materialet her som mangelfuldt, og der savnes derfor et tilfredsstillende grundlag for det af Rørdam og Poul Colding formodede sindelagsskifte hos kongen.

¹⁾ Rørd. Univ. I, 230.

²⁾ Nemlig Varde og Holstebro, D. K. 10. 5. og 14. 5. 1542; se desuden 5. 5., 3. 6. og 7. 6. 1542 om henlæggelser til Vejle, Randers, Kolding, Horsens og Lemvig.

³⁾ D. K. 9. 5. 1539.

⁴⁾ D. K. 29. 5. 1542; jvf. Rørdam I, 163: »Det gods, som Axel Juul med superintendenten har lagt til skolemesterens underholdning udi Aalborg, skal blive der hos, til så længe kongelig Majestæt kommer der selv til stede og da kan selv videre forfare lejligheden derom og da videre beslutte derom.«

⁵⁾ Kh. Sl. 4 VI 509—10.

Ekurs 2. Til note 5, side 36.

Riberektoren Mads Pors er i de senere år af forskellige forfattere skildret som en slet lærer. Jeg er imidlertid tilbøjelig til at tro, at dette skyldes en fejltagelse, idet han er blevet blandet sammen med en rektor i Børgense af samme navn.

Man ved om ribedoktoren, at han efter at have studeret i København i 1579 blev anbefalet til et rejsestipendium af Fr. II¹⁾. Året efter blev han indskrevet ved universitetet i Wittenberg og tog en månedstid senere magistergraden her²⁾. Efter sin hjemkomst blev han rektor i Ribe og drog vistnok udenlands påny i 1590³⁾. 2 år senere ægtede han en rådmandsdatter i Ribe og fik 1593 af kongen bevilget årlig »2 smalle læster korn af Ribe stifts korn«, indtil han opnåede et gejstligt kald⁴⁾. Det skete i 1595, da han blev sognepræst ved domkirken og dermed tillige kannik.

Børgenserektoren Mads Pors kendes kun fra Jacob Madsens visitatsbog⁵⁾. Det omtales heri, at han i 1592 blev anklaget af borgmestre og råd i byen for at forsømme skolen. Biskoppen gav ham derfor en »drøj irettesættelse« og aftvang ham en skriftlig forpligtelse til at varetage sin gerning bedre.

Det forekommer mig utænkeligt, at riberektoren, der flere gange nød kongens bevågenhed, havde studeret i udlandet og var magister, imellem sine embeder som rektor i Ribe og sognepræst og kannik sammesteds, skulle have været skolemester ved den lille fynske skole, hvor han ikke engang havde en hører til at hjælpe sig. Der er da heller ikke nogen af de ældre kilder, der identificerer de to mænd. Jacob Madsen betegner end ikke børgenserektoren som magister, skønt han ellers er meget omhyggelig med at angive titlerne på de personer, han omtaler. Da navnet Pors ikke var ualmindeligt, men blev båret af flere både adelige og uadelige familier, vil jeg formode, at der blot er tale om en tilfældig navnelighed mellem de to mænd.

¹⁾ Rørd. Univ. IV, 297—98.

²⁾ Hegelunds Calender 7. 5. 1585, her fra Kornerup, Ribe, I, 342.

³⁾ Worms Lexicon over lærde Mænd II, 214, Nyerups Litteraturlexikon 468.

⁴⁾ K. B. 4. 3. 1593.

⁵⁾ J. M. 273.